

*Колонюк В. В.,**аспірант відділу аспірантури і докторантури
Національної академії Служби безпеки України*

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПРИ ВИЯВЛЕННІ Й РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Анотація. Стаття присвячена розгляду питань, що розкривають окремі аспекти використання спеціальних знань і допомоги спеціалістів при виявленні оперативними працівниками й на досудовому розслідуванні слідчими злочинів проти інформаційної безпеки України. Вказано на існування окремих форм використання таких знань, в тому числі таких процесуальних, як залучення спеціалістів до участі в слідчих діях та проведенні судової експертизи, і непроцесуальних, якими можуть бути проведення експертних досліджень за дорученням працівників оперативних підрозділів та участь спеціалістів у наданні допомоги в проведенні окремих оперативних чи оперативно-технічних заходів. Автором звертається увага на те, що у правозастосуванні поняття «спеціальні знання» є галузевим юридичним, а необхідність його введення зумовлена діяльністю органів юрисдикції з метою ефективного вирішення завдань, що ставляться перед ними. Розкрито авторське розуміння сутності спеціальних знань в кримінальному процесі, що полягає в наявності в їхній основі певних галузевих знань, отриманні їх особою в результаті проходження спеціальної підготовки та засвоєння певних методик, наявності в особи практичних навичок застосування набутих знань.

Вказано на правові й організаційні відмінності між судовою експертизою і її висновком, який отримують під час досудового розслідування на підставі процесуальних документів, та експертним дослідженням і висновком експерта, який отримують за зверненням працівників оперативних підрозділів до експерта під час проведення ними оперативної діяльності.

Звертається увага на можливості використання оперативними працівниками і слідчими спеціальних знань для виявлення й збирання доказів, які вказують на підготовку або вчинення посягання на інформаційну безпеку держави, вчиненого з використанням можливостей мережі Інтернет. Сьогодні існує необхідність формування вітчизняною спецслужбою нових креативних підходів до використання спеціальних знань й науково-технічного забезпечення оперативно-розшукової та контррозвідувальної діяльності у світовому інформаційному просторі з метою своєчасного виявлення, запобігання та усунення впливу загроз національній безпеці України в інформаційній сфері. Стверджується, що успішна реалізація переважної більшості з наданих працівникам оперативно-розшукових та контррозвідувальних підрозділів прав неможлива або вкрай ускладнена без використання оперативними працівниками спеціальних технічних засобів та спеціальних знань, зокрема консультативно-довідкової або технічної допомоги відповідних фахівців, які виконують в оперативному процесі функції спеціалістів.

Ключові слова: інформаційна безпека України, досудове розслідування, криміналістика, спеціальні знання, спеціаліст, судова експертиза, експертний висновок.

Постановка проблеми. Зацікавленість України у подальшій інтеграції до європейської спільноти визначає необхідність оптимізації вітчизняної системи правоохоронних органів та підвищення ефективності функціонування кримінального судочинства і у тому числі в частині використання спеціальних знань під час виявлення й розслідування злочинів проти інформаційної безпеки держави. Розвиток спеціальних знань і використання їх можливостей у вирішенні завдань оперативних й слідчих підрозділів з протидії інформаційним злочинам набуває додаткової актуальності у зв'язку із значним зростанням кількості учинення таких протиправних дій. Значною мірою це зумовлено розпочатою в 1991 році гібридною агресією РФ проти нашої країни і її населення, а потім загостренням ситуації через ведення нею неприхованих військових дій на Сході України у 2014 році та у зв'язку із повномасштабним воєнним вторгненням на територію нашої держави у 2022 році. Наразі експансія держави-агресора здійснюється, зокрема, й шляхом ведення нею активних інформаційних та інформаційно-психологічних операцій. Для надання відсічі таким злочинним зазіханням і протидії вчиненню інформаційних злочинів працівники правоохоронних органів повинні уміло використовувати всі надані їм можливості, в тому числі й використовувати наявні в їх розпорядженні спеціальні знання та допомогу спеціалістів.

Незважаючи на те, що інститут використання спеціальних знань в кримінальному провадженні отримав належний розвиток, окремі проблеми, що мають пріоритетне значення для теорії й практики кримінального переслідування, залишаються невирішеними. Проте чітке розуміння сутності та форм спеціальних знань в кримінальному судочинстві дуже важливе для їх ефективного використання, оскільки це сприяє правильному визначенню тих наукових галузей, досягнення яких можуть бути застосовані в правоохоронній практиці, своєчасному залученню до участі в проведенні контррозвідувальних й оперативно-розшукових заходів, слідчих та негласних слідчих (розшукових) дій відповідних спеціалістів й експертів, а також вирішенню інших важливих питань. Деякі з таких питань пов'язані з використанням спеціальних знань і можливостей залучення спеціалістів під час виявлення й досудового розслідування злочинів проти інформаційної безпеки України.

Стан дослідження. Спеціальні знання в кримінальному судочинстві та можливості їх використання в діяльності правоохоронних органів і суду здавна цікавили і завжди залишатимуться в колі питань, які постають предметом прискіпливої уваги криміналістів, фахівців у галузі кримінального процесу й кримінального права, теорії оперативно-розшукової діяльності й експертології та інших галузей знань і практики

боротьби зі злочинністю. Зверталась увага і на використання спеціальних знань, призначення й проведення судової експертизи, залучення спеціалістів для проведення слідчих дій при розслідуванні окремих видів злочинів тощо. Ці проблеми і сьогодні перебувають в колі уваги таких відомих вітчизняних науковців, як В. П. Бахін, І. В. Гора, І. І. Когутич, Н. І. Клименко, В. К. Лисиченко, Ю. Ю. Орлов, М. Я. Сегай, І. Я. Фрідман, М. Г. Щербаковський та багатьох інших дослідників. Разом з тим, фактична неосяжність всієї проблематики і водночас невинний поступ наукового прогресу та його вплив на злочинну й правоохоронну практику відкривають все нові й нові питання, зумовлюючи потребу в пошуку відповідей на них. Це стосується і питань використання спеціальних знань та залучення спеціалістів оперативними працівниками й слідчими під час виявлення й розслідування злочинів проти інформаційної безпеки держави.

Метою статті є звернення уваги на важливість спеціальних знань та допомоги спеціалістів у виявленні й досудовому розслідуванні злочинів проти інформаційної безпеки держави, встановлення правових підстав, визначення форм і можливостей їх використання оперативними працівниками та слідчими.

Виклад основного матеріалу. Від забезпечення інформаційної безпеки багато в чому залежить національна безпека держави і з розвитком технічного прогресу та впровадженням його досягнень в усі сфери соціального життя, виробництва та державного управління така залежність буде лише зростати. Варто вказати й на те, що державні інтереси в інформаційній сфері багато в чому визначають поточні й стратегічні задачі державної внутрішньої та зовнішньої політики, міжнародного співробітництва, впливають на дотримання конституційних прав і свобод людини й громадянина у сфері доступу до інформації й користування нею, виховання населення в дусі збереження моральних цінностей, патріотизму, гуманізму, національних традицій та наукового потенціалу держави. Адекватне реагування з боку правоохоронних органів на кримінальні прояви, що посягають на інформаційну безпеку держави, є необхідною умовою виживання, ознакою передбачення ситуації, доцільності й розумності дій суспільства й державних органів у боротьбі зі злочинністю. Водночас варто звернути увагу на те, що протидіяти вчиненню високотехнологічних злочинів, до яких відносимо всі посягання на інформаційну безпеку України, здійснювати їх розслідування, не використовуючи при цьому найновітніші досягнення науки, спеціальні знання, відкидаючи допомогу спеціалістів – справа, позбавлена успіху в своєму зародку.

У правозастосуванні поняття «спеціальні знання» є галузевим юридичним. Необхідність його введення зумовлена діяльністю юрисдикційних органів з метою вирішення завдань, що ставляться перед ними. Основними ознаками, що характеризують спеціальні знання, вітчизняні науковці частіш за все називають такі: ці знання не є загальновідомими, загальнодоступними та одиничними; вони набуваються особою в процесі теоретичної та практичної підготовки до конкретної діяльності; використовуються неодноразово; надаються не в прямій, а у опосередкованій формі; залучаються в процес у встановленому законом порядку за наявності в учасників процесу потреби в такого роду знаннях; використовуються у передбачених процесуальним законодавством формах; їх використання пов'язане з певним рівнем освіти та/або підготовки, а також професійним

або іншим досвідом; такі знання сприяють забезпеченню винесення законного й обґрунтованого акта органами досудового розслідування та суду як органу судової влади [1, с. 7]. Отже, спеціальні знання в кримінальному судочинстві – це, по-перше, знання, котрі базуються на досягненнях певної науки, мають теоретичну базу, яка необхідна для розуміння природи явищ, їх властивостей як явних, так і прихованих; по-друге, такі знання мають бути отримані особою в ході спеціальної підготовки у процесі засвоєння відповідних методик; по-третє, носій цих знань повинен мати не лише теоретичну й спеціальну підготовку, а й практичні навички із застосування набутих знань в реальних ситуаціях правозастосовної практики.

Як зазначає вітчизняний науковець О. С. Омелян, важливою рисою спеціальних знань у кримінально-процесуальному значенні є мета їх використання. Вони застосовуються для доказування, яке проводиться в установленому законом порядку, а також для непроцесуального застосування, наприклад під час розробки експертних методик. Тобто, метою використання спеціальних знань є сприяння збиранню доказової й орієнтуючої інформації для розкриття, розслідування та попередження злочину, а також розробка тактичних, технічних засобів, методів і методик її збирання та дослідження. Застосовувати спеціальні знання можуть не тільки обізнані особи (експерти, спеціалісти), але й особи, які здійснюють оперативно-розшукову та контррозвідальну діяльність, слідчі, прокурори, захисники та судді, хоча результати їх застосування будуть мати різне процесуальне значення [2, с. 50].

Ефективність виявлення й досудового розслідування злочинів проти інформаційної безпеки України значною мірою визначається грамотною організацією використання оперативними працівниками й слідчими відповідних спеціальних знань, своєчасної допомоги фахівців експертних і спеціальних технічних підрозділів та служб. При цьому, особливого значення набуває правильно організована взаємодія із зазначеними підрозділами. Значущою з точки зору практики є така програма дій обізнаної особи (спеціаліста або експерта), яка бере участь в оперативному процесі або досудовому розслідуванні. Насамперед, аналіз матеріалів оперативних справ та кримінального провадження дає змогу з'ясувати, які з обставин, для встановлення котрих заплановано використовувати спеціальні знання, мають суттєве значення. Варто при цьому визначити, чи дійсно для вирішення певних питань потрібні спеціальні знання і чи немає альтернативних варіантів для отримання необхідної інформації. Якщо ж в наявності альтернативні способи отримання такої інформації, то визначити, чи забезпечить використання спеціальних знань і допомоги спеціаліста більшу достовірність, надійність й оперативність її отримання. Важливо також з'ясувати обґрунтованість таких заходів з економічної точки зору. У випадку, якщо витрати на отримання бажаного результату вочевидь виходять за розумні межі, необхідно передбачити можливість використання інших способів збирання й перевірки доказів. Також обізнана особа, спираючись на власні знання, допомагає оперативному працівнику або слідчому визначити коло завдань, котрі необхідно вирішувати, обрати доцільну в цьому випадку форму використання спеціальних знань, визначити компетентну судово-експертну установу або експертів для поглибленого дослідження певних об'єктів, надати допомогу в їх підборі та правильній підготовці тощо. У випадку необхідності залучення відповід-

них фахівців як спеціалістів до проведення оперативних заходів або процесуальних дій обізнана особа може надати допомогу у вирішенні організаційних питань щодо їх належного технічного забезпечення. Отже, оперативні працівники, слідчі можуть використовувати спеціальні знання у своїй практичній діяльності, зокрема, й з метою розширення доказової бази, де спеціальні знання дають змогу виявляти, фіксувати, вилучати й досліджувати речові, письмові або електронні докази, котрі без залучення спеціалістів можуть бути втраченими або не отримати необхідної оцінки; для більш глибокого аналізу обставин злочину, де експертні висновки, що ґрунтуються на спеціальних знаннях, надають змогу детально досліджувати механізм вчинення злочину, причини й умови, котрі йому сприяли, виявляти особливості способу дій злочинця тощо.

В процесі здійснення контрольно-розшукової й оперативно-розшукової діяльності мають місце такі непроцесуальні форми використання спеціальних знань, як призначення експертних досліджень з метою отримання експертних висновків. Слід зазначити, що відповідно до Інструкції Мініюсту України від 08.10.1998 № 53/5 експертні дослідження виконуються в порядку, передбаченому для проведення судових експертиз, у т.ч. потребують спеціальних знань та використання методів судової експертизи. Хід і результати таких досліджень викладаються у висновку експертного дослідження, який складається за структурою та змістом, як і висновок експерта [3]. Тобто вживання словосполучення «проведення експертиз та експертних досліджень» вказує на те, що обидва види діяльності залучених правоохоронними органами фахівців є за своєю суттю однаковими дослідженнями, спрямованими на виконання певного експертного завдання. Фактично за отриманими результатами висновку за експертним дослідженням нічим не відрізняється від висновку судової експертизи, оскільки всі дослідження проводяться за тією ж самою методикою, із застосуванням одних і тих же знань в конкретній галузі. Судова експертиза та експертне дослідження виконуються судовими експертами, які мають свідоцтва про присвоєння відповідної експертної кваліфікації та внесені до єдиного Реєстру атестованих судових експертів.

Як зазначає С. І. Перлін, судову експертизу та експертне дослідження розрізняють залежно від їх відношення до кримінального процесу (досудового розслідування й судового провадження) і підстав для проведення. При цьому під експертними дослідженнями розуміється як судова експертиза, так і безпосередньо експертне дослідження. Адже фактично судова експертиза і є експертним дослідженням. Однією з її відмінностей від експертного дослідження у вузькому розумінні є те, що вона проводиться в кримінальному провадженні за зверненням спеціально уповноваженого суб'єкта (слідчого, прокурора, судді чи суду) або сторони захисту. А безпосередньо експертне дослідження проводиться в усіх інших випадках, не пов'язаних із кримінальним судочинством [4, с. 285].

Проте, на нашу думку, між експертним висновком і висновком судової експертизи є й істотні відмінності. Насамперед, судова експертиза проводиться експертом на підставі процесуальної вимоги – постанови (ухвали), що винесена слідчим (слідчим суддею) в процесі досудового розслідування кримінального провадження, або суддею в процесі розгляду судової справи. На відміну від цього, експертне дослідження проводиться експертом за наявності запиту оперативного працівника. Тобто

підставою для проведення експертного дослідження є письмовий запит замовника (оперативного працівника) з переліком питань, які підлягають вирішенню, а також з наданням об'єктів для дослідження. Експертне дослідження є єдиним варіантом звернення до експерта, якщо кримінальне провадження ще не розпочато. Озброївшись інформацією, яка надається експертом в результаті дослідження, оперативний працівник може краще будувати стратегію подальших оперативних пошуків з тих чи інших питань, що у нього виникли. Висновки експертів за результатами судової експертизи вітчизняним законодавцем визнані джерелами доказів (частина 2 статті 84 КПК), а експертні висновки, отримані оперативними підрозділами, в разі їх залучення до кримінального провадження законодавець розглядає як документи (частина 2 статті 99 КПК) з відповідними наслідками щодо їх оцінки.

Інша істотна відмінність полягає в тому, що при проведенні судової експертизи експерт попереджається про кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий висновок, а при проведенні експертного дослідження такого попередження немає.

Потреби й можливості використання спеціальних знань в діяльності з оперативного забезпечення боротьби зі злочинами проти інформаційної безпеки держави носять більш широкий характер, ніж це має місце в досудовому розслідуванні таких злочинів. Не лише збирання та перевірка доказів з використанням допомоги спеціалістів та експертів, що входить до завдань органів досудового розслідування, а й первинне виявлення ознак підготовки або вчинення чи приховування злочину, попередня оцінка відомостей про такі протиправні події для вирішення питання стосовно потреби початку здійснення кримінального провадження, науково-технічне забезпечення проведення окремих оперативних заходів, створення умов для прихованого отримання відомостей про об'єкти і суб'єкти, які викликають оперативний інтерес, та багато інших питань – все це може бути здійснено лише із використанням допомоги широкого кола спеціалістів та базуючись на можливостях багатьох галузевих знань. Успішна реалізація переважної більшості з наданих оперативним підрозділам прав неможлива або вкрай ускладнена без використання оперативними працівниками спеціальних знань, зокрема консультативно-довідкової або технічної допомоги відповідних фахівців, які виконують в оперативному процесі функції спеціалістів. Більше того, в статті 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» прямо йдеться про право на безпосередню технічну допомогу спеціалістів [5]. З огляду на завдання, які стоять перед оперативними працівниками, від них залежить вибір спеціалістів, що потрібні для допомоги в розв'язанні таких завдань.

Сьогодні мережу Інтернет розглядають як технологічну інформаційну систему, котра забезпечує створення, передачу, обробку й збереження інформації. Водночас вона надає оперативним працівникам окремий вид сучасного інструментарію для інформаційного пошуку. Це так званий технологічний підхід. Проте не слід забувати й про соціологічну складову, що дозволяє розглядати мережу Інтернет як складний соціокультурний феномен, який утворює особливе віртуальне середовище. В ньому здійснюються певні види діяльності й мають прояв специфічні суспільні відносини. Особливості технологічного середовища надають вплив на способи вчинення злочинів проти інформаційної безпеки України, на специфіку слідів злочинної діяльності, на обрання засобів і методів добу-

вання оперативної інформації. У свою чергу специфіка нового виду соціального простору впливає на стратегію й тактику контррозвідальної та оперативно-розшукової діяльності відповідних підрозділів СБ України, створює особливі умови для здійснення ними оперативних заходів. Існує необхідність формування вітчизняною спецслужбою нових креативних підходів до використання спеціальних знань й науково-технічного забезпечення оперативної діяльності у світовому інформаційному просторі, зокрема, розробка нових зразків спеціальної техніки, спеціальних методів моніторингу вітчизняних та іноземних засобів масової інформації й мережі Інтернет, а також своєчасного виявлення, запобігання та усунення впливу загроз національній безпеці України в інформаційній сфері.

Отже, використання спеціальних знань в їх непроцесуальній та процесуальній формах, залучення оперативними працівниками й слідчими спеціалістів для надання допомоги у виконанні завдань оперативної й кримінальної процесуальної діяльності має беззаперечно позитивне значення для підвищення результативності протидії вчиненню злочинів і не лише тих, що посягають на інформаційну безпеку України.

Висновки. Наразі має місце здійснення доволі плідного дослідження вітчизняними й зарубіжними науковцями питань використання спеціальних знань в кримінальному судочинстві. Водночас за наявності загалом достатньої правової бази і теоретичних напрацювань для використання оперативними підрозділами й органами досудового розслідування спеціальних знань та допомоги спеціалістів, потреба в яких виникає під час виявлення й розслідування злочинів проти інформаційної безпеки України, існує низка організаційних проблем, які потребують свого вирішення. Такі питання викликають зацікавленість у науковців та практиків, а тому можуть бути визнані перспективними для відповідного наукового опрацювання.

Література:

1. Гора І.В. Використання спеціальних знань адвокатом: наук.-практ. посібник. Київ: Прецедент, 2013. 63 с.
2. Омелян О.С. Використання спеціальних знань при розслідуванні кіберзлочинів: дис. д-ра філософії 081 Право. Київ, 2024. 256 с.
3. Про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень. Інструкція, затверджена наказом Мініюсту України № 53/5 від 08.10.1998 р. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/192273___776542 (дата звернення – 19.01.2024 р.).
4. Перлін С. Співвідношення судової експертизи та експертного дослідження в діяльності Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 2. С. 283–287.
5. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України № 2136-ХІІ від 18.02.1992. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1992, № 22, ст. 303.

Kolonyuk V. The use of special knowledge for detection and investigation crimes against the information security of Ukraine

Summary. The article is devoted to the consideration of issues that reveal certain aspects of the use of special knowledge and assistance of a specialist in the detection by operational officers and pre-trial investigation by investigators of crimes against the information security of Ukraine. The existence of certain forms of use of such knowledge is indicated, including such procedural ones as involving a specialist in participation in investigative actions and conducting a forensic examination, and non-procedural ones, which may include conducting expert research on behalf of employees of operational units and the participation of a specialist to provide assistance in conducting operational-technical measures. The author draws attention to the fact that law enforcement concept of "special knowledge" is a sectoral legal concept, and the need for its introduction is due to the activities of jurisdictional bodies in order to effectively solve the tasks set before them. The author's understanding of the essence of special knowledge in the criminal process is revealed, which consists in the presence of certain sectoral knowledge at their base, their acquisition by a person as a result of special training and mastering certain techniques, and the presence of practical skills in the application of the acquired knowledge by a person.

The legal and organizational differences between a forensic examination and its conclusion, which is obtained during a pre-trial investigation is based on procedural documents, and an expert study and an expert's conclusion, which is obtained upon request of employees of operational units to an expert during their operational activities, are indicated.

Attention is drawn to the possibilities of using special knowledge by operational officers and investigators to identify and collect evidence indicating the preparation or commission of an attack on the information security of the state committed using the capabilities of the Internet. Today, there is a need for the domestic special services to develop new creative approaches to the use of special knowledge and scientific and technical support for operational-search and counterintelligence activities in the global information space to timely identify, prevent and eliminate the impact of threats to the national security of Ukraine in the information sphere. It is argued that the successful implementation of the vast majority of the rights granted to employees of operational-search and counterintelligence units is not possible or extremely difficult without the use by operational employees of special technical means and specialized knowledge, in particular, advisory and reference or technical assistance from relevant specialists who perform the functions of specialists in the operational process.

Key words: information security of Ukraine, pre-trial investigation, forensics, special knowledge, specialist, forensic examination, expert opinion.